

РУСЛАН ЗАПОРОЖЧЕНКО,

*доктор філософії з політології, доцент кафедри політичної соціології
навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(61022, Харків, пл. Свободи, 4)*

RUSLAN ZAPOROZHCHENKO,

*PhD in Political Science, Associate Professor at Political Sociology Department,
Educational and Scientific Institute of Sociology and Mass Communications,
V.N. Karazin Kharkiv National University (4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022)
zaporozhchenko@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7353-4933>*

Між стабільністю та невизначеністю: Пролетаріат, прекаріат і нова реальність України

“The most terrifying fact about the universe
is not that it is hostile but that it is indifferent.
But if we can come to terms with this indifference,
then our existence as a species can have genuine meaning.”

Stanley Kubrick (1968, Playboy Interview)

Існує легенда, що коли в 1923 році Питирим Сорокін покидав новоутворений Радянський Союз (адже Володимиру Леніну були не до душі його статистичні праці щодо кількості розлучень у тодішньому Петербурзі), то він назвав те, що відбувалося «історичним зсувом», наслідки якого будуть довгими, широкими й несподіваними. Мабуть, для більшості (якщо не для всіх) громадян України таким «історичним зсувом» стало 24 лютого 2022 року, що, хоч як це парадоксально, може бути лише однією з можливих інтерпретацій того, про що казав Сорокін. Такі геополітичні зсуви, що може видаватися дивним, сприяють безлічі соціальних трансформацій, наслідки яких є довготривалими та не завжди однозначними. А тому така невизначеність (або ж турбулентність?) є не стільки соціальним фактом (нехай вибачить мене пан Дюркгайм), скільки соціальною реальністю, що в ній ми сьогодні перебуваємо.

Як правило, такого роду «історичні зсуви» закономірно призводять до найбільших змін у двох соціетальних площинах, а саме: в соціальній структурі населення та в соціальній мобільності. Можливо, у такі моменти нам варто

Цитування: Запорожченко, Р. (2026). Між стабільністю та невизначеністю: Пролетаріат, прекаріат і нова реальність України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 194–201, <https://doi.org/10.15407/sociology2026.01.194>.

Публікується на засадах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

зосереджуватися виключно на статистиці або соціологічних даних, оскільки вони хоч і кидають світло на проблеми, проте не дають широкого розуміння, що з цими проблемами робити (тут прошу вибачити колеґ, які займаються прикладною соціологією). Тож хай я буду здаватися таким собі «динозавром», але «розуміюча соціологія» із присмаком теоретичності в такому контексті може бути а ргіорі не зайвою й допомогти розібратися у змінах навколо. Адже «історичні зсуви» покликані змінювати соціальне полотно, в межах якого населення та соціальні структури переходять від своєїрідної «аномії» до більш чіткого та упорядкованого номосу.

У цій статті я ставлю перед собою просте запитання: як російсько-українська війна вплинула на соціальну структуру населення України? Звичайно, ми можемо одразу подивитися на статистичні або соціологічні дані, щоби побачити картину: велика кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб; демографічний зсув, серед іншого велика смертність та низька народжуваність; велика кількість загиблих як на фронті, так і в тилу; знищена та пошкоджена інфраструктура; колективна втома тощо. Така картина не є новою, адже це, вибачте за мою неакадемічність, є «нормальним явищем» для війни; власне війна і є тим політичним конструктором, який змінює соціальний ландшафт нашої з вами реальності. Як правило, «суха статистика» демонструє нам цифри, з якими ми можемо щось зробити, утім ця ж таки «суха статистика» не говорить нам про категорії, з якими нам доводиться працювати або доводиться їх аналізувати. Це не категорії міграційного характеру «біженці» чи «внутрішньо переміщені особи»; це не категорії демографічного характеру «чоловіки», «жінки», «діти»; це не категорії ідеологічного характеру «патріот», «сепаратист», «конформіст» тощо. Мені важливо відокремити такий дискурсивний аспект від наукового або, принаймні, близького до наукового. Що я маю на увазі? Коли ми говоримо про соціальну структуру, то перше, що спадає на думку, стосується ключових елементів такої структури — соціальних груп чи, говорячи більш онтологічно, соціальних класів. Але попередня думка хоча й цікава, утім нам потрібно копати набагато глибше. П'єр Бурдьє писав, що «соціальний клас визначається не властивістю (у сенсі володіння), а властивостями (у сенсі набору відмінних рис), пов'язаними із соціальним станом» (Bourdieu, 1984). Це означає, що належність до певного соціального класу базується не лише на економічному становищі, а й на інших соціально-культурних чинниках, які є відображенням соціального статусу й формують межі між класами, створюючи відмінності, які визначають і закріплюють соціальну ієрархію.

Марксистська, веберіанська, функціоналістська та постструктуралістська традиції по-різному трактують категорію «соціальний клас» (Wright, 2005), проте залишають риторичним питання, наскільки соціальний клас є монолітним і зіставним один щодо одного залежно від взятого дослідником контексту. Якщо прийняти за аксіому тезу про те, що соціальний клас існує сьогодні, хоча й має інший характер, аніж за часів Карла Маркса чи Макса Вебера; якщо взяти до уваги, що соціальні трансформації, які відбуваються у світі під впливом різних процесів дійсно впливають на роль і можливості соціальних класів; якщо вважати соціальний клас цілком механічною соціальною структурою, яка за

своєю природою здатна змінюватися, то ми погодимося з тим-таки фактом, що соціальний клас є дещо набагато більше, аніж просто сукупність людей, об'єднаних між собою конкретними, проміжними або відносними характеристиками.

У цьому розвідці я, напевно, дозволю собі на певний час відійти від культурних, політичних і технологічних особливостей соціального класу, тобто від тих характеристик, які створюють змістове наповнення цієї категорії або дають підстави говорити про нормативно-ціннісні основи та «преференції». Ба більше, я спробую бути трохи традиціоналістом (радіше у веберіанському сенсі), щоби підкреслити і важливість, і статусність, і гнучкість «соціального класу» як соціологічної категорії. Робочими категоріями своєї статті я обрав категорії «пролетаріат» і «прекаріат», і ось чому мій вибір став саме таким. По-перше, це банальна бурдєвська ортодоксія між антагоністичними об'єктами, коли певна традиційність «пролетаріату» ніби кидає виклик сучасності «прекаріату», але це лише на перший погляд. По-друге, означені категорії дають змогу розглядати обрану тему крізь трохи іншу соціологічну оптику: пролетаріат традиційно розглядають як соціальну групу, що здатна до політичної мобілізації та зміни суспільного ладу, тоді ж як прекаріат, навпаки, часто позбавлений політичної суб'єктності через свою нестабільність і маргінальне становище. По-третє, у часи відносної соціальної стабільності означені категорії є досить передбачуваними, оскільки від них не вимагається надмірної політичної активності або економічної детермінантності. Натомість у часи «історичного зсуву», коли згущується тінь аномії й невизначеності, і пролетаріат, і прекаріат стають суб'єктами таких змін, а отже, від рівня, якості та форми їхньої суб'єктності та взаємодії починає залежати і соціальна реальність, і соціокультурна кон'юнктура в суспільстві.

Я не буду занадто заглиблюватися в епістемологію обраних категорій, але спробую коротко означити ключові моменти, з якими працюватиму. Категорія «пролетаріат», яка найбільш відома нам через популяризатора соціології Карла Маркса, традиційно позначає робітників (найманих працівників), які продають свою працю за заробітну платню і не володіють засобами виробництва (Marx, 1906). Хоча мені більш до вподоби давньоримська інтерпретація пролетаріату як тих, кому немає чого втрачати окрім нащадків. Ключова теза Карла Маркса полягає в тому, що лише пролетаріат може погубити самого себе, що загрозуватиме руйнуванням соціальних відносин. Прекаріат же — це відносно нова категорія, популяризатором якої є Гай Стендинг, котрий інтерпретує прекаріат як соціальний клас людей, які відчувають нестабільність у сфері зайнятості та умов життя: вони часто не мають гарантій зайнятості, стабільного доходу та соціального захисту, а їхня робота, як правило, характеризується тимчасовою, неповною зайнятістю або фрилансом (Standing, 2011). Як і Карл Маркс, Гай Стендинг у своїй праці активно виступає за певний «детермінізм» соціетальності, при цьому намагаючись чітко відокремити прекаріат від пролетаріату. І якщо пролетаріатові є що втрачати — нащадків, то з прекаріатом все набагато складніше, особливо в контексті сучасних тенденцій solo-living, культури childfree або онтологічного питання «а де брати гроші?».

Проводячи певні розмежування для більш чіткого розуміння відмінностей між пролетаріатом і прекаріатом, пропоную зосередитись на ось на чому. По-перше, пролетаріат можна назвати «дитиною індустріальної революції» або ж «дитиною доби Модерну», оскільки пролетаріат був покликаний забезпечувати тогочасний активний розвиток «сталеві індустрії», тоді як прекаріат є «дитиною постіндустріальної епохи», оскільки, здебільшого, концентрує свої можливості навколо технологічного розвитку та тенденцій постматеріального світу, про які краще за мене розповість Рональд Інглегарт. По-друге, пролетаріат є більш організованим (в ідеалі), оскільки соціальна організація пролетаріату передбачає певну колективну ідентичність, ідеологічну зрозумілість та політичні мотиви, тоді як прекаріат — це радше соціальна неорганізованість, яка є гнучкою і ґрунтується навколо індивідуалізму (вітання Зіґмунту Бауману та Ульриху Беку), не має чіткої ідеологічної палітри та сфокусована навколо соціально-економічних мотивів виживання, але, що важливо, не інстинктивного. По-третє, пролетаріат зазвичай має стабільнішу зайнятість порівняно з прекаріатом, хоча така зайнятість, як правило, залежить від зовнішньоекономічної та внутрішньополітичної кон'юнктури. По-четверте, пролетаріат має довгу історію організованості та класової свідомості, тоді як прекаріат може бути менш організованим і має менший рівень колективної ідентичності. По-п'яте, відмінність полягає й у (не)зайнятості, наприклад, пролетаріат — це робітники, офісні працівники, вчителі, викладачі або медики; прекаріат — це фрилансери, працівники індустрій, тимчасові працівники сфери Gig-економіки, як-от Glovo, Bolt, Rozetka тощо. Хоча і пролетаріат, і прекаріат як категорії соціальної науки можуть мати набагато більше спільного, аніж відмінного. З усім тим, така спільність (а може й солідарність?) проявляється саме в контексті цілковитої невідзначеності та загрози; особливо в контексті або надзвичайного стану (як це інтерпретує, наприклад, Джорджо Агамбен — Agamben, 2005), або соціальних трансформації, що виникають у точках біфуркації.

Російсько-українська війна в такому контексті і є певною точкою у просторі соціальної реальності, яка змінила соціальне полотно суспільства. Це зовсім не означає якийсь базовий і принципово банальний перехід від пролетаріату до прекаріату, як багато хто міг би подумати. Наприкінці своєї статті я покажу, що цей перехід не є лінійним «білетом в один бік», адже взаємозв'язок та взаємодія між цими категоріями набагато ширші: це означає ще більше переплетіння означених категорій. Гай Стендінґ стверджує, що незахищеність та непостійність прекаріату є одночасно і його сильним, і слабким боком. Війна призвела до ситуації, коли мільйони українців були змушені покинути свої домівки й місця постійного проживання; втратити роботу і стабільний базовий дохід; опинитися за межею бідності, стати соціально незахищеними або вразливими; переміщуватися як по країні, так і за її межами. Іншими словами, прекаріат як соціальний клас охоплює людей, які відчувають нестабільність на ринку праці, відсутність соціальних гарантій і непередбачуваність майбутнього. Це не означає, що всіх цих людей потрібно автоматично відносити до прекаріату, але це означає, що потрібно подивитися на те, як і яким чином проявляється прекарність в таких ситуаціях. Якщо виникають такі негативні сценарії соціального

життя, тобто певні виклики та зміна соціальної кон'юнктури, тоді настає й відповідна реакція, яка може проявлятися не просто в соціальній нестабільності, а в розчаруванні у традиційних політичних та економічних системах. Як мінімум, це може призводити до розвитку популізму та радикалізації суспільства, як максимум, — до зміни соціального сприйняття реальності.

Перше, на що я хочу звернути увагу, стосується вимушеної міграції внаслідок війни, яка не лише спричинила переміщення мільйонів українців до, наприклад, країн Європи, а й змусила таких людей «виходити» на нові та незнайомі ринки праці або отримувати тимчасові соціальні гарантії від європейських країн. Мігранти часто стикаються з мовними бар'єрами, радикалізацією населення європейських країн, обмеженнями щодо визнання кваліфікації (ось тут більше розповідь П'єр Бурдьє — Bourdieu, 2018), законодавчими обмеженнями щодо працевлаштування, тимчасовою зайнятістю та низькооплачуваною роботою, маргіналізацією. Звичайно, ми можемо говорити і про програми підтримки біженців, адже статистичні дані допомагають зрозуміти загальну практику європейських урядів (Statista, 2022), але, по-перше, такі програми підтримки скорочуються; по-друге, офіційне працевлаштування означає припинення виплат; по-третє, мінімальна фінансова допомога не є постійною і не гарантує достатнього рівня життя. Це віддзеркалює характеристики прекаріату, де працівники не мають довгострокових контрактів, соціального захисту та можливостей для кар'єрного зростання. Біженці опиняються в ситуації, коли не можуть сформулювати політичних вимог та оформити певну колективну ідентичність в політичній площині, оскільки не є громадянами тієї країни, у якій перебувають, а для своєї Батьківщини вони хоч і є важливими, але не можуть політично впливати на процеси, які в ній відбуваються.

Друге, на що хочу звернути увагу, стосується економічної дезорганізації всередині країни, адже війна істотно вплинула на економіку України, призвівши до закриття підприємств, втрати робочих місць, руйнування інфраструктури тощо. Особливо сильно постраждали такі галузі, як промисловість, сільське господарство, туристична сфера, енергетична сфера: багато заводів було зруйновано, сільськогосподарські землі (заміновані, пошкоджені) стали непридатними для використання, цілі міста знищені тощо. Особливо актуальним це є для тих регіонів Південно-Східної України, де історично формувалися та розвивалися галузі видобування, важкої промисловості, сільського господарства та енергетичної сфери. Якщо використовувати марксистську інтерпретацію, то пролетаріат Донбасу постраждав найбільше, оскільки війна призвела до втрати «колективної пролетарської ідентичності», наприклад, це стосується великих промислових міст, таких як Донецьк, Маріуполь, Луганськ, Лисичанськ тощо. Що означає така дезорганізація економіки? По-перше, велику кількість переселенців, які потребують роботи та соціальних гарантій. По-друге, активний розвиток неформальної економіки, де гарантії зайнятості відсутні, заробітна плата низька, а засоби захисту праці мінімальні, що підштовхує дедалі більше людей до нестабільних умов праці. По-третє, деякі люди були поглинуті секторами, пов'язаними з війною — або як волонтери, або в оборонних галузях, — які за-

безпечують тимчасову зайнятість, але не передбачають довгострокових гарантій чи пільг.

Третье, на що зверну увагу, стосується дистанційної роботи та Gig-економіки, що вже зарекомендували себе в країні під час пандемії COVID-19, а остаточно зафіксували свої позиції під час війни. Хоч як це дивно, але віддалена робота стала одним із небагатьох варіантів для забезпечення доходу, адже вона пропонує значну гнучкість, дозволяючи працівникам самостійно організовувати свій час та працювати з будь-якої точки світу. Це, перш за все, є раціональним варіантом для тих сфер, де велика кількість людей знаходяться за кордоном, наприклад, царина освіти. З одного боку, це є значною перевагою, особливо за умов нестабільності та небезпеки, що панують у регіонах, постраждалих від війни. З іншого ж боку, такого кшталту практики, які можна назвати «пролетарськими» через продовження надання соціальних благ, мають недолік у вигляді адміністративного ресурсу, оскільки, наприклад, перехід на офлайнову форму навчання може вимагати від викладача повернутися до країни або міста, щоби працювати «на місці». Відповідно, розмежування між «державним» та «приватним» вносить корективи в дистанційну реальність, оскільки традиційна інтерпретація та формалізація процедурних аспектів роботи може не узгоджуватися з реальним контекстом.

Як ми бачимо, надзвичайні часи потребують надзвичайних рішень, а тому банальний поділ між традиційністю та інноваціями вже не працює. Війна розмила традиційні межі між пролетаріатом і прекаріатом, і багато людей переходять між цими категоріями залежно від економічних обставин і географічного розташування. Якщо деякі соціологи ставляють перед собою питання про те, чи існує насправді соціальний клас, то прибічники тези про те, що він існує, повинні переглянути усталені форми розуміння соціальних класів. Ми бачимо ситуації та сценарії, коли колишні «пролетарі» самостійно стають прекаріями або ж витісняються з одного класу в інший і навпаки. З одного боку, це означає втрати для когось, позаяк стабільність та передбачуваність змінилася на невизначеність і маргіналізацію. З іншого боку, деякі працівники прекаріату знайшли можливості в економіці воєнного часу, взявши на себе тимчасову, але краще оплачувану роботу в таких секторах, як логістика, будівництво або оборонне виробництво. Тож моє розуміння нинішньої ситуації сфокусоване навколо тези, що і пролетаріат, і прекаріат, які нещодавно були окремими класами, дедалі більше перетинаються, оскільки війна реформує економіку, переміщує населення та руйнує традиційні форми зайнятості.

Тож моє питання до широкого загалу досить просте: Чи справді війна стає каталізатором не лише руйнування, а й створення нових соціальних структур? І якщо так, то наскільки новими є такі структури та наскільки новою може бути реальність?...

Джерела / References

- Agamben, G. (2005). *State of exception*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (2018). Cultural reproduction and social reproduction. In: *Knowledge, education, and cultural change* (pp. 71–112). London: Routledge.

Marx, K. (1906). *Capital: A Critique of Political Economy*. New York, NY: Random House.

Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. New York, NY: Bloomsbury Academic.

Statista. (2022). *Financial support for Ukrainian refugees per month in selected European countries (June 2022)*. Hamburg, Germany: Statista Research Department. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/1321509/monthly-support-per-ukrainian-refugee-europe-by-country/>

Wright, E. (Ed.). (2005). *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Отримано / Received 15.12.2025

Прийнято до друку після рецензування /
Accepted for publication after review 07.01.2026

Опубліковано / Published 03.03.2026

РУСЛАН ЗАПОРОЖЧЕНКО

Між стабільністю та невизначеністю: Пролетаріат, прекаріат і нова реальність України

Стаття присвячена аналізу трансформації соціальної структури українського суспільства в умовах російсько-української війни як події, що постає не лише як воєнний або політичний факт, а як глибокий «історичний зсув», здатний радикально змінювати соціальні відносини, форми зайнятості та механізми соціальної мобільності. Автор виходить із припущення, що війна створює стан тривалої невизначеності, який слід розглядати не як тимчасову аномалію, а як нову соціальну реальність, у межах якої відбувається переосмислення класових категорій та соціальної суб'єктності. У центрі теоретичної уваги перебувають категорії «пролетаріат» і «прекаріат», використовувані як аналітичні інструменти для осмислення змін у соціальному ландшафті України. Спираючись на класичні та сучасні соціологічні підходи (марксистську, вебберіанську, бурдєвську традиції, а також концепцію прекаріату Іая Стендинга), автор демонструє, що ці категорії не є ані взаємовиключними, ані статичними. Навпаки, у ситуації війни між ними формується складний простір перетину, взаємопроникнення та взаємної трансформації. У статті аргументується теза про те, що російсько-українська війна не призводить до простого заміщення пролетаріату прекаріатом, а радше ініціюється процес гібридизації соціальних класів, у межах якого стабільність і нестабільність співіснують у межах життєвих стратегій одних і тих самих соціальних акторів. Війна постає як каталізатор переосмислення соціальних структур, що змушує переглянути усталені уявлення про клас, працю та соціальну суб'єктність у сучасній Україні.

Ключові слова: російсько-українська війна, пролетаріат, прекаріат, соціальні структури, невизначеність, трансформація

RUSLAN ZAPOROZHCHENKO

Between stability and uncertainty: The proletariat, the precariat, and the new reality of Ukraine

The essay is devoted to analyzing the transformations of the social structure of Ukrainian society in the context of the Russo-Ukrainian War as an event that is not only a military or political fact, but also a profound “historical shift” capable of radically changing social relations, forms of employment, and mechanisms of social mobility. The author proceeds from the assumption that war creates a state of prolonged uncertainty, which should be viewed not as a temporary anomaly, but as a new social reality

within which class categories and social subjectivity are being rethought. The theoretical focus is on the categories of “proletariat” and “precariat”, which are used as analytical tools to understand changes in Ukraine’s social landscape. Drawing on classical and contemporary sociological approaches (Marxist, Weberian, Bourdieusian traditions, as well as Guy Standing’s concept of the precariat), the author demonstrates that these categories are neither mutually exclusive nor static. On the contrary, in a situation of war, a complex space of intersection, interpenetration, and mutual transformation is formed between them. The essay argues that the Russo-Ukrainian War does not lead to a simple replacement of the proletariat by the precariat but rather initiates a process of hybridization of social classes, within which stability and instability coexist within the life strategies of the same social actors. The war acts as a catalyst for rethinking social structures, forcing a re-examination of established notions of class, labor, and social subjectivity in contemporary Ukraine.

Keywords: *Russo-Ukrainian War, proletariat, precariat, social structures, uncertainty, transformation*